

ПРОПАГАНДА И ЈАВНИ НАРАТИВИ У СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ

АРХИВ ВОЈВОДИНЕ

ЕТНОГРАФСКИ
ИНСТИТУТ САНУ

Пропаганда и јавни наративи у социјалистичкој Југославији

Уредници

Бојана Богдановић
Кристијан Обшуст

Нови Сад – Београд, 2021.

The propaganda and public narratives in Socialist Yugoslavia

Editors

Bojana Bogdanović
Kristijan Obšust

Novi Sad – Belgrade, 2021

Издавачи

Архив Војводине
Етнографски институт САНУ

Главни и одговорни уредници

Др Небојша Кузмановић
Проф. др Драгана Радојичић

*Уредник Монографских издања
Етнографског института САНУ*
Др Јадранка Ђорђевић Црнобрња

*Редакција Монографских издања
Етнографског института САНУ*

Проф. др Драгана Радојичић, др Мирослава Лукић Крстановић,
Др Младена Прелић, др Ивана Башић, др Милеса Стефановић-Бановић

Уредници

Др Бојана Богдановић
Кристијан Обшуст

Рецензенти

Проф. др Марина Мартинова
Проф. др Жолт Лазар
Др Срђан Радовић

ISBN 978-86-81930-12-0

ПРОПАГАНДА И ЈАВНИ НАРАТИВИ
У СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ

Зборник радова

THE PROPAGANDA AND PUBLIC NARRATIVES
IN SOCIALIST YUGOSLAVIA

Collection of papers

Нови Сад - Београд, 2021.

Садржај

Предговор: Увод у Зборник радова	7
--	---

Споменичко наслеђе

Владимир Кривошејев и Жељко Бјељац: Замена наратива у циљу идеолошке пропаганде: Студија случаја Споменика борцима револуције у Ваљеву	15
Катарина Доганцић-Мићуновић: Меморијални комплекс „Кадињача”: идеолошки потенцијал, иницијатива за изградњу и одлике архитектонско-скулпторалне целине	45

Јавне установе

Нина Аксић: Биоскопска култура у Новом Пазару у периоду социјализма	89
Бојана Богдановић: Музејски наративи у дискурсу југословенског социјализма: Стална поставка Музеја устанка 1941. у Титовом Ужицу	121

Штампани медији

Ивана Петровић: Штампа у служби КПЈ на територији Војводине после Другог светског рата (1944–1953)	149
Ивана Башић и Милан Томашевић: Речник технологије: поглед изван „огледала”	177

Свакодневица и празници

Милина Ивановић Баришић: Социјалистички наратив и традиционална култура	219
Бојан Арбутина: Сремачке прославе Јулских свечаности 1945–1989	249

Подаци о ауторима	271
-------------------------	-----

Изводи из рецензија	277
---------------------------	-----

Милина Ивановић Баришић

Етнографски институт САНУ, Београд

milina.barisic@ei.sanu.ac.rs

Социјалистички наратив и традиционална култура*

Период социјализма, односно историја друге половине 20. века, представља време убрзаног друштвеног развоја, време иновација, време раскида с прошлошћу и њеном културом. Током периода социјалистичког развоја структуре власти су тежиле удаљавању од традиционалног наслеђа и преобликовању друштвене стварности. Друштвени процеси – пре свих модернизација, индустријализација, урбанизација, еманципација жена, масовни медији, промена свакодневице, могу се сматрати основом социјалистичког развоја, односно социјалистичким наративима који су из корена променили, како друштво у целини, тако и готово сваког становника појединачно. Социјализам и његови наративи имали су значајног утицаја на конституисање заједнице у духу социјалистичких идеја, што је утицало и на промену идентитета традиционалних заједница. Како су социјалистички наративи утицали на мењање традиционалне културе предмет је истраживања у овом раду.

Кључне речи: социјализам, друштвени процеси, традиционална култура, Србија

Socialist narrative and traditional culture

The socialist period, that is, the history of the second half of the 20th century represents a time of the accelerated social development, a time of innovations, and a time of a break with the past and its culture. During the period of socialist development, government structures tended to move away from traditional her-

* Текст је резултат рада у Етнографском институту САНУ који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС, а на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2021. години број: 451-03-9/2021-14/200173 од 05.02.2021.

itage and reshape the social reality. Social processes-above all, modernization, industrialization, urbanization, women's emancipation, mass media, and everyday life changes, can be considered the base of the socialist development, that is the socialist narratives that changed society as a whole as well as almost every individual. Socialism and its narratives significantly influenced the way the community changed in the spirit of the socialist ideas which, consequently, caused the traditional communities' identity change. The way in which socialist narratives influenced the change of traditional culture is the subject of this research.

Key words: socialism, social processes, traditional culture, Serbia

Српска реалност је била некако увек неодређена кад су у питању вредности које друштво преферира – традиционалне или модерне. У сагледавању те реалности треба имати у виду чињеницу да се држава стварала из руралног амбијента. Наиме, део становника села се у 19. веку издвојио и кренуо у стварање државе. Овај слој становништва, претежно трговаца, био је и покретач бројних промена на политичком, економском, културном плану, али и претеча српског грађанског друштва. Преображај друштва, нити је био лак, нити једноставан. Развојне тешкоће биле су реалност у Србији друге половине 19. века, с обзиром на наслеђе вишевековне турске окупације, али су ипак – железница, телефон, градско осветљење, позориште и друге иновације у релативно кратком времену „доведени” у Београд и неке друге градове у Србији. Посматрано из данашње перспективе чини се да није био проблем да се иновације „унесу” у земљу, већ да је проблем настајао због тога што је њихову предност могао да користи ограничен број становника. Развојни ток друштва од времена обнављања српске државе у 19. веку па све до Другог светског рата, указује на видљиву тежњу ка одржавању, колико су то могућности допуштале, корака са светским друштвеним изазовима. За разлику од овог периода и покушаја прикључивања развијеним друштвима у деценијама друге половине 20. века и касније, превладава тенденција удаљавања од претходне епохе и друштвеног развоја који ју је обележио. Наиме, током периода социјалистичког развоја тежило се удаљавању од традиционалног наслеђа, па се у том смислу већ крајем четрдесетих година 20. века приступило преобликовању друштвене стварности. Долазеће време показало је да је стваран друштвени амбијент, који није био суштински подстицајан за развој грађанског друштва, иако се Партија

декларативно залагала за равноправност и слободу мишљења, као и за стварање и формирање друштва према урбаним начелима. Стога су друштвени процеси, који су покренuti одмах по окончавању сукоба у Другом светском рату, били усмерени да пробуде друштвену свест и стваралачку енергију у правцу избора сопственог пута друштвеног развоја. Тај пут је требало да потпомогне опоравак и модернизацију друштва. Иако се тежило суштинским друштвеним променама и развоју, из данашњег угла посматрано, чини се да се све свело на супротстављање руралног и урбаног дела заједнице, а што је највидљивије изражено у убрзаном пражњењу села и пренасељавању градова током друге половине 20. века.

Потискивање грађанске свести представљало је део непрокламованог, али практично доследно спровођеног партијско-државног програма. У областима које су међусобно повезане – урбанизацији, планирању и изградњи градова, то се могло лако уочити. [...] Заклињање у идеје о просперитету села, у одсуству конзистентне националне стратегије, завршиле су се његовим популационим пражњењем и свеколиким пропадањем (Rušić 2000).

Подстицање бројних промена у друштвеној структури као и економији, али и релативно брзо одустајање од истих или, пак, њихово успоравање, учинило је да се стекне утисак да је српска друштвена реалност током друге половине 20. века била у константном преструктурирању. Дух транзиционих промена обележава и период деведесетих година 20. века и касније, тако да изгледа да је читава друга половина прошлог века у некој врсти транзиције, односно друштвеног преобликовања. Како су друштвене промене утицале на друштвени развој и претрајалу традиционалну културу предмет је истраживања у овом раду.¹

* * *

¹ Основу за настанак рада представља поглавље из докторске дисертације „Зимски празници и обичаји у селима београдског Подунавља у другој половини 20. века”, коју сам 2010. године одбранила на Филозофском факултету Универзитета у Београду.

Традиционалну културу можемо одредити као процес преношења, предавања и одржавања веровања и начела понашања путем писане или усмене речи с генерације на генерацију. У ту сврху коришћени су митови, легенде, обичајна пракса, подређеност колективу и породичним ауторитетима, па се стога и сматрају њеним главним одредницама. Као што је познато, у традиционалној култури су се поштовале, у свакодневном животу, оне друштвене вредности и обрасци понашања који су били базирани на вишедеценијском искуству људи, а у чијој основи су биле навике, обичаји, традиционални морал. У време после Другог светског рата, друштво је закорачило с доминантном традиционалном културом, која је представљала и основу националне културе, која се у градовима додиривала или преплитала с такозваном градском културом која се почела формирати готово одмах по ослобођењу Србије од турске окупације у 19. веку. Традиционална култура се генерацијски преносила кроз језик и осећај припадности ужој / широј заједници. За традиционалну заједницу најважнији чиниоци њене организације и функционисања представљали су простор и време. Организација друштвеног живота у потпуности је била усклађена са соларном годином, у којој су година, дан и ноћ били основа понашања људи у заједници, а смене свакодневице и празновања испуњавали годишњи временски ток. У ово време уклапао се и вегетацијски циклус – сетва, раст и зрење биљака. Традиционалне заједнице се, такође, могу посматрати и праћењем времена кога обележава стварање – живот, као и времена које обележава нестајање – смрт. Традиционална култура је опстајала захваљујући друштвеној организацији и затворености, самодовољности, сеоских заједница, којима је била основа трајања и опстајања кроз време, али се и она кроз исто то време мењала (уп. Ivanović Barišić 2007, 13–22).

Промене су константа готово свих друштава, а њихови подстрекачи су по правилу појединци. Чини се да ранији „чувари” и преносиоци ове културе у новом времену нису били спремни или довољно одлучни да се одупру друштвеним и културним процесима друге половине 20. века и сачувају је од нестајања у многим сегментима за долазеће генерације. Наиме, процеси који су се одигравали у последњих готово осам деценија (друштвени, економски, образовни, културни, демографски и други) значајно су уздрмали темеље наслеђене културе и изменили свест становника, а појединца убацили у вртлог догађаја у којима је он неретко био само збуњени играч. Као

што је познато, првих неколико деценија развоја социјализма у Југославији, обележило је самоуправљање. Прихваћени модел самоуправног социјализма заснивао се на идеји о интегралности друштва. Ако из целокупног корпуса издвојимо само сегмент културе онда би, по замисли иницијатора културне политике, изградња самоуправних односа као претпоставке демократизације културе требало да утиче да се смање наслеђене разлике у погледу културне (не)развијености појединих крајева земље, као и на стварање услова за шире учествовање свих слојева становништва у културним активностима значајним за заједницу.

Културна политика у првим послератним деценијама осмишљавана је тако да представља континуирани процес кроз сталне размене искустава и изналажења могућности за шире друштвено ангажовање и стварање нових простора за лично и групно стваралачко потврђивање. У креирању културне политике, циљ је био да у различитим културним активностима учествује што шири круг људи, као и да се у реализацију зацртаних циљева укључе, и свој допринос дају, све средине и сви друштвени слојеви.

Пошто је самоуправљање целовит систем, све више постаје актуелан развој односа између културе и друштва, повезивање културних институција и средине у којој оне раде, њихово отварање према утицају друштва. Ово је посебно важно за оне институције које имају велики дисперзивни радијус и које врше знатан утицај на најшире средине (радио, тв, издавачка делатност, штампа). Самоуправне везе између институција и друштва биле су досад претежно формалне и репрезентативне – један до два представника, које у савет установе делегирају друштвено-политичке заједнице, нису у стању да попуне овај вакуум. Потребно је да се смелије развијају нови облици повезивања и отварају нови канали међуутицаја (RK 1971, 7).²

Постављени задаци и циљеви којима се тежило, у основи су имали претежно „нове”, а не наслеђене културне вредности. Ако се

² Више о развоју културе у Србији у првим послератним деценијама видети у: RK 1971.

притом има у виду и чињеница да се српски народ релативно „лако” одриче наслеђа, онда је прилично трансформисана наслеђена култура предака резултат, поред осталог, политике успостављања нових културних вредности базираних на масовној култури, али и друштвеним процесима који би требало да обезбеде подлогу за њено прихватање. Који су то најважнији процеси који су суштински утицали на промену односа према наслеђеној култури и „лакшем” прихватању нове „униформисане”, данас бисмо рекли, глобалне културе?

Народноослободилачка борба током Другог светског рата „изродила” је некадашњу СФР Југославију у којој је радничка класа, како је то власт пропагирала, требало да добије руководећу улогу. Да би држава обезбедила радничку класу, које до рата готово да није ни било, приступило се одмах по окончању ратних сукоба темељној реорганизацији наслеђа претходне државне заједнице – Краљевине Југославије. Започети су процеси преображаја у готово свим сферама друштва и они данас представљају важне догађаје у историјском смислу јер је њихова функција била од изузетног значаја за унутрашњи развој државе и друштва – модернизација, индустријализација, урбанизација, образовање, еманципација жена, масовни медији, удаљавање друштва од религије (секуларизација), само су неки од процеса који су обележили период социјализма у Југославији, а које данас можемо посматрати и као социјалистичке наративе. Ови процеси су оставили значајног трага у сфери економије, привредног развоја, образовања, културе, религије, демографије, као и свакодневног живота, који се готово у потпуности трансформише у складу с урбаним начелима.

Социјалистички наратив³ би се могао одредити као низ догађаја или процеса који су појединачно важни за друштвени развој, али они такође представљају и јединствену целину са одређеним значењима и последицама на друштво па самим тим и на културу. Наравно да у структури социјалистичког наратива најзначајније место припада људима било да су они наредбодавци (представници власти) или

³ Наратив, прича, приповест представља „излагање догађаја у њиховом природном, хронолошком дешавању [...]. Као поступак примењује се у беседништву, историографији и у разним врстама књижевности [...] те с тим у вези разликујемо: *ораторску, историјску и књижевну наратију*. [...] *Историјска наратија* представља верно, непристрасно и безлично излагање догађаја у њиховом природном, хронолошком одвијању. [...] Природа излагања зависи у великој мери од природе самих догађаја о којима се говори” (RKT 2001 [1991], 497–498).

су посредни/непосредни извршиоци одређених задатака (радници, сељаци и други). Социјалистички наратив је свакако имао утицаја на конституисање заједнице и усмеравање ка активностима значајним за друштвено организовање, а засигурно да је утицао и на промену идентитета традиционалних заједница, а нарочито појединаца – радног, образовног, културног идентитета. И док је у традиционалним заједницама база за формирање идентитета била породична и сеоска заједница, у социјалистичком времену то се из основа мења, јер се идентитет формира у складу с новим друштвеним изазовима у чијој се основи налази радни човек. Циљ рада је да се укаже на неке од већ поменутих процеса које је власт покренула у првим деценијама по окончању Другог светског рата – пре свих на модернизацију, индустријализацију, урбанизацију, еманципацију жена, масовне медије и промене у свакодневици. Поменути процеси се могу сматрати базом социјалистичких промена и својеврсним социјалистичким наративима, јер су из корена променили, како друштво у целини, тако и готово сваког становника земље појединачно.

* * *

Период социјализма у нашој земљи у временском смислу трајао је релативно кратко, али је био невероватно динамичан период у погледу промена у свакодневном животу појединца, као и дешавањима на широј друштвеној сцени. У садашњем времену, прошле догађаје свако посматра и резултате развоја у периоду социјализма доживљава у складу са својим сазнањима и (животним) убеђењима. Међутим, неоспорно је да су друштвени процеси започети у првим деценијама после Другог светског рата утицали на корените промене и схватања, како појединаца, тако и друштва у целини. Свакако да је друштвену реалност у периоду социјализма понајвише обележио процес модернизације, јер су њоме били захваћени сви делови друштва и све области друштвеног стварања – целокупна духовна и материјална сфера.

Модернизација се може посматрати као један од путева преласка традиционалних у модерна друштва. У културном смислу,

модернизација подразумева појачану секуларизацију, док се друштвена модернизација односи на повећано описмењавање, урбанизацију друштва, слабљење улоге породице у процесу социјализације и сл. Модернизација се врло често употребљава у свакодневном говору али и у писаној форми, а због ширине употребе термина, стиче се утисак да нема области људског стварања и размишљања на коју се не може применити.⁴ У ширем смислу модернизацијом се означавају развојне тенденције које усмеравају друштвени развитака ка глобалном друштву, па се може рећи и да је у основи супротна „традиционализму”. Само дефинисање појма је доста тешко, јер се она више односи на групу ствари, а не на сам појам (Trkulja 1993, 18).⁵ Једна од карактеристика овог процеса је да се у процесу модернизације појединац ставља у први план, па се њему подређују и промене у друштву. Такође, термин се односи на процес модернизовања у којем се нешто чини модерним, уводи се нови дух у организацију или технику рада, даје се нови изглед нечему, другим речима, следе се захтеви и потребе времена. Обично се под модернизацију подводи све оно што је у духу времена, што је савремено, актуелно, данашње, ново (Cvetković 1994, 59–67).⁶ У пракси се најчешће под модернизацијом подразумева унапређивање целине или мањег сегмента друштва, његов технички и духовни напредак. Дакле, могло би се рећи да је у процесу модернизације садржано готово све оно што је чини применљивом у скоро свим областима друштвеног живота.

Сагледавање динамике примене, трајности и последица модернизацијских процеса,⁷ а притом „не залутати у шуми” догађаја који је обележавају, од изузетног је значаја, јер се тиме прати континуитет, односно дисконтинуитет у развоју једног друштва. У том

⁴ Тако на пример, када се на Google претраживачу укуца реч 'модернизација', појави се око 1350000 резултата, што само по себи указује на распрострањеност термина (посета: 13. септембар 2020. године).

⁵ Занимљиво је да у првим послератним енциклопедијама за овај термин не постоји објашњење (в. нпр. ЕЈ 1956). Стиче се утисак да у првим послератним деценијама реч није била позната, што је у супротности с реалношћу, с обзиром на то да је већ педесетих година и касније друштво увелико закорачило у процес модернизације.

⁶ Видети термине: *модеран, модерна, модернизам, модернизација, модернизовати* (Klajn i Šipka 2006).

⁷ О теоријама модернизације и њиховим последицама на друштвени развој у Србији између два светска рата видети: Marković 1992.

смислу, слободно се може рећи да „борба” за модернизацију Србије траје колико и она сама – од времена обнављања њене државности у 19. веку. Готово све време њеног двоековног развоја уочљиве су мање или веће супротности, а посебно на релацији село и новоформирана друштвена елита која се, како је време одмицало, све више удаљавала од свога порекла.

Највећи противник модернизације је ипак традиционализам у облику апсолутизације прошлости, предања, превазиђене идеологије, романтике и идеализације, „стarih добрих времена”, континуитета историје (схватања овог као „пуког рашћења”), супротстављања свакој иновацији. Нема континуитета без дисконтинуитета, нити дисконтинуитета без континуитета историје (па и традиције) (Petranović 1994, 20).

Ако питање модернизације и њених ограничења посматрамо у периоду самоуправне државе, приметно је да је власт у прво време владавине копирала совјетско искуство, да би „касније установила један специфичан модел октроисан из врха власти, чији је развитак био дозиран од водеће партије и њених теоретичара и политичара” (Petranović 1994, 21). Развој југословенске државне заједнице после Другог светског рата текао је у знаку амбиције да се она од једне заостале привредне заједнице претвори у модерну индустријску државу. У том смислу, комунисти су тежили да своју власт што више учврсте рачунајући на експлоатацију јефтиног рада, добровољног пристајања на одрицање у име „светле будућности”, „социјализма пред нама”, „царства обиља” (Petranović 1994, 27).

Иако се с пуно наде приступило променама у друштву, ипак се већ средином шездесетих година одустало од започетих реформи као једног од битних предуслова изласка из неразвијености. Познато је да је Србија до Другог светског рата била готово у потпуности пољопривредна земља, с ниским степеном развоја тржишта, индустрије и саобраћајне инфраструктуре, али и веома слабо развијеном потрошњом. Успешна модернизација друштва значи да су створени неопходни предуслови – осигурана мобилност становништва, спроведена урбанизација, да су створени услови за развој нових медија, омогућен квалитет свакодневног живота у сфери исхране, одевања, становања,

обичаја и сл. Ипак, иако се тежило, у нашим условима поменуто није било у потпуности достигнуто, мада је најважнији правац промена представљао прелазак из преиндустријског у индустријско, односно из традиционалног у „модерно” друштво. Према Тркуљи, у ову сврху је и покренута свеукупна модернизација друштва која је само делимично и спроведена, а која је обухватала: а) диференцијацију и рационализацију појединих области друштвеног живота; б) јачање робне привреде и тржишта новца; в) већу покретљивост становништва; г) запажену улогу бирократског апарата; д) смањење утицаја религије у друштву; ђ) бројчано смањење породице; е) издвајање образовања у посебну делатност; ж) придавање важности школама и универзитетима; з) пораст броја занимања и специјализације у ужем смислу; и) индивидуализам и постојање аутономије социјалних група (Тркуља 1993, 19). У случају српског друштва, односно некадашње југословенске заједнице, у модернизацију се кренуло доста свеобухватно, међутим, сасвим је друго питање и тема за неко друго истраживање о њеним стварним донетима у првим деценијама развоја социјализма.

* * *

Како је претходно наговештено, у обнову земље кренуло се већ током пете деценије 20. века када је започет процес модернизације друштва којим су биле обухваћене све институције и социјални слојеви. Један од најважнијих аспеката модернизације подразумева развој индустрије у који се одмах кренуло, представљајући тако један од најважнијих стожера друштвеног развоја. Процес индустријализације подстакао је повећано премештање становништва из села у градове и утицао на настанак индустријских насеља на ободу градова као и њихово проширивање, како у броју становника, тако и у територијалном смислу. Индустријски развој остваривао се на убрзаном развоју села, јер их је становништво напуштало у значајном броју. Развој индустрије и већа доступност индустријских производа утицали су на „разбијање” економске самодовољности сеоских заједница. Свакако да је економско јачање породице подстакло „отварање” села за прихватање различитих врста иновација. Такође, повећавана је доступност робе различите намене и становницима у сеоској средини (различити кућни производи, материјали за израду одеће, грађевин-

ски материјал и слично). Индустијализација, а са њоме подстакнуте радне миграције и урбанизација, изазвала је значајне промене у сеоским заједницама, а нарочито у сеоском домаћинству. У првим деценијама социјалистичке изградње државе покренута су интензивна миграциона померања, а као последица интензивне индустијализације и урбанизације. Последица развоја био је веома убрзан преображај и трансформација готово свих сегмената традиционалне културе, не само код становника у индустијализованим и насељима у близини градова, већ у готово свим деловима земље. Овај процес се одвијао у два смера: 1. „поварошивање” сеоских насеља услед урбанизације и 2. „посељачивање” градских индустијских средишта услед прилива сеоског становништва, које се наставља за почетак у импровизованим, тзв. „дивљим” насељима на прилазима градовима (в. нпр. Antonijević 1969, 77–97). Ова насеља временом прерастају у тзв. индустијска језгра градова (Kostić 1953).

Развој индустрије довео је до подела на три професионалне категорије становништва: 1. пољопривреднике; 2. раднике запослене у индустрији и 3. слој који чине мешовита индустријско-пољопривредна занимања или тзв. „полутани” (радници-сељаци), који постају један од главних фактора флукуације радне снаге (Stojančević 1973, 122). Дакле, друштвени тренд развоја довео је до значајних промена у демографској структури, како у сеоским насељима из којих људи мигрирају, тако и у градовима у које су пристизали „мигранти”. Промене у социјално-економској и демографској структури одразиле су се на промену и тип сеоског домаћинства, а временом и на смањење пољопривредног земљишта. Процеси индустријализације и урбанизације су у послератним деценијама значајно утицали на дубоке промене у области наслеђене традиционалне културе – у типу и изгледу куће, прилагођавању покућства новом изгледу куће, промени у исхрани (садржински и обичајно), увођењу нових обичаја у традиционални породични и сеоски празнични календар, потискивање традиционалних и увођење државних празника, а у последње две деценије и преузимање тзв. „западних” празника (Свети Валентин, „Halloween” – Ноћ вештица и др.) и обичаја из сфере потрошње (Црни петак, на пример).

* * *

Процес урбанизације – како га је дефинисао М. Вујаклија – подразумева нагло развијање градова на штету села, као и смештање индустрије по градовима (Vučklija 1977, 987).⁸ Урбанизацијом се тежи да се неко насеље што више приближи изгледу и функционисању градске целине. У садејству са сличним процесима, пре свега индустријализацијом, долази до померања становништва у смислу становања и запослења, тако да се процес урбанизације у нашим условима углавном свео на прелазак сеоског становништва у градску средину. Да би урбанизација била успешна, неопходно је постојање одговарајуће путне и саобраћајне инфраструктуре, електрификација насеља, изградња водоводне и канализационе мреже, услови за функционисање система масовних комуникација (радио, телевизија, у последњој деценији интернет и мобилна телефонија). Као што је познато,

село има своје иманентне традиционалне вредности које се испољавају у ритму рада и у постојању традиционалног културног стваралаштва. Те вредности су основа за развијање нових културних облика. Урбанизација која мења садржај живљења и доприноси повећању слободног времена (Mojsin, Ivanišević i Majstorović 1971, 61),

не би смела да разорно делује на регионално стваралаштво. Међутим, реалност је значајно другачија. Иако је требало, у остваривању културног континуитета, да свој допринос дају локалне и регионалне културне институције, јер им је задатак био да врше интеграцију традиционалне културе са савременим токовима, чини се да то у пракси није било довољно заступљено о чему сведочи и стање традиционалног културног наслеђа у садашњем времену.

С обзиром на тренд друштвеног развоја, дојучерашњи становник села се, прелазећи из села, најчешће у индустријско предузеће, суочавао с кореним променама у свом животу. Као што је познато, социјализација подмлатка се до средине 20. века обављала искључиво у традиционалној, односно патријархално оријентисаној заједници. Зато је прелазак из једне средине у другу код многих пресељеника морао изазвати трауме, јер је начин индустријске производње сасвим

⁸ О урбанизацији постоји значајан корпус, претежно социолошке, литературе. У овој прилици упућујем само на: Lefevr 1974.

другачији од рада на окућници или сеоском поседу. Поред нових услова рада и начина живота, требало се навићи и на нову сатницу радног времена. У односу на традиционално радно време које је пратило циклусе производње по годишњим добима, стим што је период зиме представљао скоро потпуно затишје у овом погледу, у новим околностима сељак је био суочен са свакодневним осмочасовним или дужим радним временом, без обзира на годишња доба, временске прилике, празнични и непразнични период године. Био је то својеврсни психолошки шок за прве послератне генерације које су се прилагођавале новим условима живота и рада.

* * *

Модернизација села значајан је чинилац економског развоја друштва. Србија је окончање ратних сукоба у Другом светском рату дочекала као изразито аграрна земља са ниском стопом писмености. Већина њеног становништва у првим послератним деценијама била је упућена на традиционални начин привређивања и производњу, која је најчешће била довољна тек да се прехрани породица. Стога започета модернизација, а како је то већ и спомињано, имала је утицаја на пољопривредну производњу, културну и образовну еманципацију села, као и повећано учешће сељака у власти – што се свакако одразило и на дотадашњи начин живота сеоског становништва. Међутим, релативно брзо се показала и негативна страна започетог развоја – индустријализација земље је пољопривреду и њен даљи развој потиснула у други план. Тако је

у периоду од 1948. до 1981. године у Југославији из села у градове прешло око 6,5 милиона миграната. Био је то „један од најбурнијих руралних егзодуса које памти људска историја”. За сеобе таквих размера садашњим европским земљама је својевремено било потребно знатно дуже време. У југословенским селима то је довело до депопулације, сенилизације и феминизације становништва, тј. до „сумрака сељаштва”. Поред тога што је довела до масов-

ног напуштања села, индустријализација је изазвала и бројне циркулације (дневне миграције) на релацији село–град, варошице – средњи и велики градови (Vujović 1994, 10–11).

Почев од средине осме деценије 20. века уочљива је убрзана модернизација села у економском, политичком, друштвеном и културно-образовном погледу, нарочито оних села која су ближа урбаним центрима. Поред осталог, напредак је видљив у величини и изгледу куће, као и становању. Наиме, куће се граде од чврстог материјала, имају већи број просторија, често имају приземље, спрат и поткровље што је значајно одступање у поређењу са објектима тзв. традиционалне архитектуре.⁹ Такође, новосаграђене куће се опремају модерним намештајем, белом техником (шпорет, фрижидер, замрзивач), али и предметима масовне комуникације (радио, телевизор, у каснијим деценијама телефон, компјутер и друго); аутомобил у сеоском дворишту није неуобичајен, чак и у домаћинствима слабије економске моћи. Неписменост на селу није више тако изражена као што је била до шездесетих година, али није ни у потпуности нестала.

Један од најзначајнијих чинилаца промена била је електрификација. Чини се да је струја у домаћинству изазвала праву малу „револуцију” у организацији свакодневног живота. Масовна електрификација започета је већ током педесетих година, али она у неким крајевима није довршена ни до последње деценије прошлог века.¹⁰ Струја је из корена променила затечени начин живота становништва. Спознаја да дневни ритам рада више не зависи искључиво од дневне светлости, утицала је на потпуну реорганизацију свакодневице јер су се послови могли обављати и „кад падне мрак”, а не само до раних послеподневних сати. Са струјом, залазак сунца није значао и престанак активности због нестајања светлости. Вештачко осветљење радикално је изменило породични дневни ритам који се усклађује с дневним обавезама, а не више с дневном светлошћу, односно с трајањем дана. Електрификација је омогућила коришћење различитих уређаја у до-

⁹ О кући у светлу друштвених промена видети на пример: Ivanović Barišić 2006, 67–75.

¹⁰ Према личним сазнањима током боравка на теренским истраживањима, у планинском делу југоисточне Србије (околина Враћа) електрификација сеоског подручја је рађена крајем 80-их година прошлог века.

маћинству – фрижидер, шпорет, и сл., као и увођење средстава јавне комуникације у свакодневни живот – радија, телевизије, а последњој деценији 20. века интернета и мобилне телефоније, који своју експанзију доживљавају у првој деценији 21. века.

* * *

Традиционална култура је до средине 20. века била основ опстајања сеоских заједница – била је њихов стабилизујући фактор. У измењеним условима друштвеног развоја традиционално наслеђе не би требало да представља препреку њеном даљем развоју, јер је и она сама током историјског развоја свакако трпела различите утицаје и самим тим и промене. Дакле, она не би требало да представља препреку модернизацији. Међутим, чини се да у послератној друштвеној реалности, у погледу културног развоја земље није било довољно разумевања да традиционална култура и процеси модернизације наставе паралелно да се развијају обогаћујући друштво, већ је процесу модернизације давана предност општем развоју у односу на традиционално наслеђе. Културу обично схватамо као наслеђе у сфери духовног и материјалног, а културне обрасце као социјализацијом усвојена понашања која су била битан чинилац одржавања интегритета заједнице и њених чланова. Због тога је било очекивано да се ранијем наслеђу омогући трајање, у складу с новим друштвеним кретањима.

Обнова и напредак у новим друштвеним околностима подразумевали су да процесом модернизације буде обухваћен и културни живот. Стога је за послератну социјалистичку власт културна политика била од изузетне важности као један од битних чинилаца промена у послератној обнови друштва. Спровођење културне политике подразумевало је подстицање културних и просветних активности што се у пракси сводило на организовање аналфабетских течајева на радним акцијама, у војсци, при домовима културе и сл. У овим активностима Партија се ослањала на власт радног народа и револуционарни полет радничке класе а на истом задатку била је и Народна армија, Народни фронт, Народна омладина, Антифашистички фронт жена и др.

Промене настале у револуцији учиниле су да материјална база културног живота постане власништво државе. Тиме су створени најосновнији услови који су омогућили велику активност на пољу културе. Културна политика је постављена на широку основу задовољавања најосновнијих културних потреба становништва. Њен задатак је био да популарише изградњу нове власти и привредне обнове, да кроз рад у области културе и стваралаштва упознаје масе са циљевима КПЈ, мобилише их и „извлачи” испод туђих културних и идеолошких утицаја (Dimić 1988, 20).

Већ крајем четрдесетих година почиње се са изграђивањем друштвених односа у чијој основи је еманципација човека који је извео револуцију. Заправо, схватило се да сметњу за даљи развој револуције представља велика културна заосталост наслеђена из прошлости. „Њено превазилажење носило је у себи идеолошке и хумане разлоге, који су Партију терали да то питање постави као једно од приоритетних” (Dimić 1988, 28). Кроз своју културну политику, Партија је ширила и своје политичке погледе на развој друштва утичући на тај начин и на свест људи.

Зато је Партија као основни циљ у области културне политике поставила превазилажење наслеђене културне заосталости, радикалну демократизацију културе и ликвидацију идеолошких остатака капитализма у свести широких радних маса и њихово васпитање у духу социјализма (Dimić 1988, 29).

Стога је већ у првим послератним годинама – крајем 1946. и почетком 1947. године, формиран Агитпроп апарат у функцији усмеравања становништва ка одређеним облицима културног живота. Заправо се тежило да се кроз културно-просветни рад у новоформираној радничкој класи развије „свесна дисциплина, јединствена воља, слога, одлучност, знање, промишљеност и спремност ’да у изградњи државе и привреде даје највиши могући допринос’” (Dimić 1988, 78). У ту сврху покретани су стручни курсеви, одржавана различита предавања, вечерње школе за описмењавање и образовање одраслих, осни-

вана су културно-уметничка друштва, и сл., који је требало сваки у свом домену, да потпомогну изградњу земље и културно уздизање народа.

То је било у складу са ставовима Партије да се револуционарне промене, које су извршене у ослободилачкој борби и народној револуцији, могу учврстити и даље развијати, између осталог, путем преваспитавања, свестраног културног уздизања и политичког просвећивања радних маса, путем потпуне ликвидације свих облика заostalости у земљи (Đimić 1988, 79).

На селу су најважнији циљеви културне политике у овом периоду били:

превазилажење велике културне заostalости, радикална демократизација културе (ширење круга корисника културних и просветних установа и продор културних вредности у оне средине где их раније није било), ликвидација идеолошких остатака и васпитавање у духу социјализма значило је извлачење села из вековне културне заostalости, а њихово остваривање је било могуће ангажовањем и усмеравањем материјалних, кадровских и других потенцијала земље ка селу и његовим становницима. Отуда су готово све мере и задаци културне политике (ликвидација неписмености, обавезно школовање, поправка и обнављање домова културе, народних универзитета, књижница и читаоница [...]) у Србији окренути селу (Đimić 1988, 87–88).

Према Програму Комунистичке партије Југославије (КПЈ) „изградња социјализма нераздвојно је повезана са свестраним културним и научним развитком и свестраним културним подизањем народних маса” (Marković 1996, 321). Занимљиво је, међутим, да се већ у првим послератним годинама агитпроповски руководиоци ограђују од народне музике у обради, а већ током педесетих година поједини млади функционери критикују „фолклороманију” и да се сувише толерише култ народних игара чак и у срединама где тога није било ни пре рата.

Некритично се прима и разноси „народна музика”, издају се „народне песмарице” о савременим догађајима, негују „локалне” варијанте фолклора. „Међутим, све оно што се данас ствара као ’народна уметност’ најчешће је декадентно у односу на оригиналну народну уметност која је створена у своје време”. Оријентација на фолклор иде у прилог националној подвојености у вишенационалним срединама. Фолклор треба пажљиво проучавати и чувати само квалитет. Овде више нећемо говорити о новокомпонованој музици, али ћемо скицирати неколико хипотеза: новокомпонована народна музика, није рурална појава. Она је настала као нуспродукт преласка из села у град, као производ полутанског становништва заустављеног на пола пута до града (Marković 1996, 468).

* * *

Једно од важних питања којима се социјалистичка послератна власт бавила у послератном периоду био је положај женске популације у друштву. Затечени положај жене био је у складу с патријархалним нормама средине, што је подразумевало да жена буде мајка и домаћица, чувар и преносилац породичне традиције. Дуго времена је бављење жене пословима који су везани за кућу и породицу ограничавало њену потребу чешћег „изласка” ван сеоског атара, осим у изузетним приликама (прославе или сахране). Наиме, у традиционалној заједници, жене су релативно мало биле укључене у друштвене токове развоја, биле су недовољно образоване и претежно окренуте породици. Мада се ситуација донекле почиње мењати током друге половине 19. века, значајније промене су, ипак, наступиле тек после Другог светског рата када се оне више укључују у токове друштвеног развоја, а стицање образовања једно је од првих права које су женска деца добила на путу своје еманципације.¹¹ Право женама да постану самосталан друштвени чинилац условило је промене у породичној

¹¹ О женском питању у послератном периоду видети студију: Božinović 1996.

организацији и у раније успостављеној хијерархији породичних улога. Урушавање традиционалних образаца одразило се, између осталог, и на брачну заједницу па су у том смислу, „промене у односима између полова биле далеко драматичније од промена у политичком, правном, друштвеном и економском статусу жена” (Marković 2007, 101). Постреволуционарна пракса ипак није донела масовније побољшање статуса женама у друштву, јер је већина и даље имала задатак да подиже и васпитава децу. Тек кад се осетио недостатак радне снаге, од женског дела становништва очекивало се активно укључивање у обнову земље и производњу. На тај начин се еманципација у социјализму за већину жена свела на право да заврше школу и да раде.¹²

„Лабављење” односа међу половима у нашим условима, као и „смелије” понашање последица је, не само унутрашњих, већ и укупних светских кретања. Тако је

отвореност Југославије у сфери масовне културе, онемогућила стварање некакве пуританске бране тзв. „сексуалној револуцији”, а и сама Партија према томе није имала рестриктиван став. [...] Основно језгро партијских ставова о односима између полова, ипак је пренето из еманципаторске, а самим тим и либералне доктрине пионирског доба радничког покрета (Marković 1996, 281),

између осталог и због тога што еманципација женског дела популације показује степен модернизације друштва. Социјална револуција утицала је на значајну промену статуса жена – могућност образовања, поседовање сопствених материјалних средстава кроз запошљавање, смањење рађања, „олакшавања” рада у кући и др. Исто тако, повећана је у послератном периоду и социјална мобилност жена кроз промену њеног социјалног статуса – удајом, образовањем, запошљавањем. Промењене друштвене околности одразиле су се и на породични живот и учесталије разводе, што није само последица „изласка жене из куће”, већ је последица и неспремности мушког дела популације да се прилагоди новом времену и промени навике које се односе на обављање послова у кући, одгајању и васпитавању деце.

¹² О процесу еманципације сеоске жене видети студију: Bogdanović 2017.

Своју улогу у послератној обнови и социјалистичком развоју, па самим тим и на статус традиционалне културе, имала су и средства јавног информисања. Медији се могу сврстати у најзначајније помагаче у спровођењу процеса модернизације државе и друштва – у најзначајније заговорнике друштвених промена, јер су од своје појаве стални пратилац друштва и коментатор готово свих друштвених појава. Радио, филм, штампа, телевизија, у новије време интернет и мобилна телефонија су сваки у свом домену информисања допринели сазнањима о појавама које се догађају у друштву. Тако је, на пример, филм као веома моћно средство у првим послератним годинама коришћен у сврху пропагирања новог друштвеног пута. Филм је био заиста моћно средство пропагирања, у прво време идеја револуције, а касније и других идеја од значаја за друштвени развој (Đimić 1988, 176). Филм је био крајем четрдесетих и током педесетих година једино средство масовне комуникације које је Партија користила у „едукативне” сврхе, јер је био најефикасније средство „приласка” широким народним масама. Осим што је „најпопуларнији продукт модерне културе, изазвао је и сложене психолошке процесе наметањем нових схватања и узора” (Marković 1996, 207).

У модернизацијским процесима медији имају незаменљиву улогу. Тако је радио отворио пут у глобално друштво још између два рата, док је појава телевизије, крајем шесте деценије, омогућила јачање утицаја на готово све слојеве друштва. Такође, моћно средство масовне културе је штампа која је, уз радио и филм, доста коришћена у агитацији, али њен „недостатак” је што захтева да читалац буде описмењен.

Штампа је представљала основно средство агитације и пропаганде преко ког је Партија ширила и популарисала културну политику... Партија је, знајући за снажан утицај штампе, захтевала да она буде у служби организовања снага и изградњи земље... Партија руководи штампом тако што даје смернице шта ће се, о чему, када и како писати... За разлику од периода до 1948. године, када је руковођење штампом имало цензорски

карактер, јер је Агитпроп гледао и читао сваки чланак и обављао редакцијске послове, сада се руковођење штампом састојало у „одређивању оквира и плана као и проблематике коју лист треба да обрађује”. Уместо директног мешања... од уредника ... се тражи да „уђу у дух партијске линије” (Dimić 1988, 149).

Како је већ поменуто, битна одредница 20. века су различити медији и њихово „уплитање” у све поре друштвеног живота. Време друге половине 20. века може се посматрати и као време медија – штампаних, електронских, дигиталних, који је сваки на свој начин обележио део епохе. Ови медији нису утицали на укидање претходних, већ егзистирају паралелно. Медији као неизоставни сегмент комуникације у друштву представљају и битан чинилац преобликовања свакодневног живота, а у крајњој инстанци и самог човека (Ivanović Barišić 2019, 53–54). Медији су значајно утицали и на преображај културне сцене југословенског/српског друштва с којим је значајније започето већ шездесетих година 20. века. Мада су штампа и радио, већ између два светска рата, почели да се „мешају” у свакодневни живот појединца, тек са развојем телевизије и касније дигиталних медија започиње до тада у историји развоја друштва непознат продор „страног тела” у свакодневни живот. Како наводи Е. Морен: „Створен је чудесан нервни систем [...] нема молекула ваздуха који не трепери од порука, а њих ће неки апарат, један обичан покрет руком, одмах учинити чујним и видљивим” (Moren 1979/1, 11). Својом појавом телевизија постаје најдоминантнији представник средстава масовне комуникације у Србији. Формирање југословенске/српске телевизије догодило се у „амбијенту пораста занимања за нови медиј и потврђивања његовог растућег значаја за обликовање свакодневног живота, као и могућих културних и политичких утицаја који се могу остваривати уз његову помоћ” (Erdei 2015, 409). Телевизија се релативно брзо укључила у друштвени живот и постала нераздвојни део његове стварности. Као изванредно средство пропаганде, добила је значајну улогу у изградњи социјалистичког друштва (Leandrov 1986, 67).

* * *

На свакодневни живот заједнице и појединца рефлектују се скоро сва догађања у друштву, па је стога за очекивање да су друштвени процеси, о којима је у раду било речи, утицали на њено преобликовање. Модернизацијски процеси свакако да су утицали да идентитет сеоске заједнице која се са тзв. новим временом све више удаљава од идентитета предмодерног времена. Индустријализација је такође утицала на различите промене у сеоској средини, а њихов интензитет је зависио од близине града, потреба мештана, жеље за променама, степена образовања, развоја саобраћајних комуникација, доступности медија. Такође, индустријализација је узрочник и масовних миграција на релацији село—град, које су само један од чинилаца мењања или прилагођавања свакодневних навика и ранијих културних образаца новом времену. У том смислу су посебно значајне радне миграције, јер су оне значајно допринеле да сеоска економска база буде независнија од производње на сељачком поседу, али зато све више зависна од послова у индустрији, трговини, услужним делатностима и сл.

У традиционалној заједници појединци су били део ширег колектива па су се прилагођавали ритму заједнице којој су припадали, што се у послератном времену нагло мења. Трансформисањем сеоских заједница променио се ранији однос према подели године, у смислу временског трајања, тако да се време више не сегментира на време рада и празновања, него на време рада, одмора и празновања. Сегментирање године на нов начин само је један од показатеља како су послератне друштвене промене утицале да свакодневица поприми значајно измењен вид. У свакодневици новог времена више превладава рад, мање одмор, а стари начин празновања има све мањи значај у односу на деценије пре Другог светског рата. У новом времену свакодневно време обликује и категорија радног времена – осмочасовно радно време, рад по сменама, у новије време такозвано европско радно време (Ivanović Barišić 2007, 83–92).

Однос према свакодневици је у традиционалној заједници био одређен њеном опозицијом – празновањем, па су различите светковине, обреди, обичаји били неизоставни сегмент функционисања друштвеног живота. С обзиром на дубоку укоревеност у структуру друштва и свест људи, празници су претрајавали у времену, иако су промене у друштву узимале замах јер су били за заједницу битан кохезиони елемент са стабилизујућом сврхом у односу појединаца–колектив, али су

своје значајно место имали и у ојачавању традиционалних друштвених веза. Једна од карактеристика традиционалног друштва до Другог светског рата, али и у каснијим деценијама, јесте живот који се водио од једног празника до другог. Празници су представљали период одмора од свакодневног рада и обавеза, па се могу посматрати и као гранично време између периода у којима су радне обавезе биле примарне.¹³ Подела године на празничне и непразничне дане у свакодневном животу значила је смену радних и нерадних дана. Друштво је „систем празника који је произишао из црквеног календара ради мерења времена, одређивања датума и рокова или обележавања почетка и краја сезонских послова” (Војанин 2005, 93), користило као једини валидни начин обележавања времена и одређивања ритма послова на нивоу дана, недеље и године.

Свакодневни живот, како онај традиционални, тако и савремени, представља део културе колектива. И док је у традиционалној заједници култура била у функцији потреба заједнице, дотле је током друге половине 20. века појединац у првом плану у задовољавању културних потреба. У првим послератним деценијама смисао културе је био да надокнади празнину која се осећала у животу појединца због отклона према ранијем културном наслеђу. Појединац новог времена био је упућен на одабир из понуде коју нуди културна индустрија, односно популарна култура. Многе промене које су се после седамдесетих година у друштву догађале биле су подстакнуте утицајем масовних медија. Извор за стварање „блиске, познате свакодневице јесу свеприсутни и моћни медији, тај типични феномен 20. века. Медији нам предочавају свакодневни живот неких других људи, из сасвим другачијих средина и култура што нас нагони да правимо поређења” (Spasić 2004, 16).

Од свог појављивања, медији су утицали на свесно/несвесно прихватање различитих елемената културе који су постајали саставница свакодневице људи, мада су неретко потицали из потпуно друга-

¹³ Ова констатација се односи на календарски циклус празника и обредно-обичајну праксу која их је пратила. Они су се периодично смењивали покривајући на микроплану седмицу, а на макроплану читаву годину. Државне празнике можемо, такође, посматрати као врсту граничног времена, јер и они заједницу преводе из периода рада у период одмора. Међутим, за сеоску заједницу они нису били у истој равни значаја као календарски празници. У ове дане су се могли обављати сеоски послови осим када су се поклапали са значајнијим црквеним празницима (седми јул, на пример – Дан устанка у Србији за време Другог светског рата).

чије средине од њихове.¹⁴ Утицај ове културе огледа се у њеној функционалности у осмишљавању свакодневног живота њених потрошача. Чини се да је временом, политика свакодневице на неки начин изједначена са политиком популарне културе (в. Fisk 2001, 68–69). Свакодневица је била у прошлости, али је она то и у садашњости

простор људског живљења, простор за сусрећање сећања из прошлости у саобраћавању са садашњошћу, простор где се ствара за будућност, али и простор одакле људи одлазе у сећање – било да физички или духовно умиру. Ту срећу или несрећу да живе у овоземаљској свакодневици имају сви без обзира на свој друштвени и економски статус – познати и мање познати, богати и сиромашни, једном речју – сви који се роде. То је онај живот који свако од нас живи свакога дана од јутра до вечери (Ivanović Barišić 2007, 91).

Свакодневни живот новијег времена због трансформација друштва и породице, на шта је делом указано и у овом раду, из корена се променио у односу на традиционалну сеоску заједницу. Начин живота који води савремени човек и обавезе које има, чест су узрок да се највећи део дана проводи изван места становања и породице. Стога, деоба дана, недеље и године по ранијем систему, када се стриктно одвајало време рада и време одмора, постала је неодржива. Тако су сви дани постали мање или више слични једни другима, а слободно време се свело на викенд, државне празнике и годишњи одмор, док је свакодневица све чешће испуњена несигурношћу и неизвесношћу разних врста.

* * *

¹⁴ Колика је моћ медија уверила сам се и сама када сам у околини Београда почетком 2000-их година обављала теренска истраживања о годишњим обичајима. Све време разговора телевизор је био укључен. По обављеном разговору спремала сам се да кренем када је саговорник у једном тренутку напоменуо обичај који исту па из културног обрасца села. На моје питање откуд му сад то, лежерно је одговорио: *Па јуче су цео дан о томе говорили на ЈУ-инфо каналу*. Ово је само један мали пример моћи и утицаја медија на посматрача и његову спремност да то прихвати као једину истину.

Како време више одмиче, тако је све мање одрживо посматрати друштвену заједницу као искључиво традиционалну или, пак, као модерну, из простог разлога што се наслеђена традиција у неколико послератних деценија у приличној мери разводнила, мада није у потпуности нестала што, опет, даје основа за констатацију да друштво, ипак, није у потпуности модернизовано. Суштину промена током читавог развоја српске/југословенске/српске заједнице чинила је транзиција, односно прелаз из капиталистичког у социјалистички систем организације друштва, а данас се истим термином означавају процеси који су деведесетих година покренути у посткомунистичким земљама.

При промени система не долази до просте замене постојећег новим и савременим. Процес замене је врло често праћен борбом различитих идеја у смислу како даље, шта су праве вредности, који су најважнији друштвени интереси, што опет ствара атмосферу испуњену напетošћу и конфронтацијама. Зато је свака промена (транзиција) истовремено и мала „друштвена драма” (Turner 1989, 14–15), али и нека врста лимиалне фазе између два друштвена стања у којим „коегзистенција елемената који припадају и једном и другом систему производи хаос, вишезначност, парадоксалност, противуречност” (Prošić-Dvornić 2006, 54). Прелаз из традиције у модерност није увек потпун, тако да је друштво стално у некој врсти преласка из старог у ново. Социјална и просторна мобилност друштва важан је показатељ модерности.

Трансформације изазване процесом модернизације утицале су на многе важне промене, које су битне за живот појединца и друштва, па самим тим и на трансформацију традиционалне културе. Ипак, подаци који су

бележени непосредно на терену показују да је знатна флукуација радне снаге, и да су у погледу прилагођавања новом занимању, индустријској производњи, радници – сељаци брзо и лако не ослобађају стечених и наслеђених традиционалних навика и схватања о раду и радним односима. Код њих пољопривредни и породични обичајни календар није изгубио свој ранији значај у оријентисању према радним обавезама

у фабрици и у домаћим пољопривредним пословима. Стога су најчешће и запажени изостанци и неоправдана напуштања радног места баш код ових радника у „пољске” и одређене празничне дане (у народном празничном циклусу) (Stojančević 1973, 127–128).¹⁵

У епохи новог времена уочљива је тежња да се шири образовање и да се културом политички управља. Временом све више масовни медији преузимају улогу раније јаким институција социјализације – школе и породице. Интелигенција се раслојава, а моћ њеног знања је најчешће мала, ако није повезана са социјалним и политичким снагама у друштву где остварују своју улогу. У овом светлу се може разматрати и проблем модернизације у друштву. Исфорсирана индустријализација и масовна урбанизација, која је премашила структурне потребе друштвене покретљивости, политичке снаге су имале уза се као легитимацију и нову интелигенцију створену кроз масовно школовање. Резултат су људи без правог социјалног и културног идентитета (Nemanjić 1993, 126).

Историју друге половине 20. века, можемо сагледавати на различите начине: 1. као период бурног развоја; 2. као период увођења различитих иновација у свакодневни живот; 3. као период бржег или споријег раскида са прошлошћу; 4. као покушај изласка из круга слабо развијених друштава и тако даље (Ivanović Barišić 2010, 185). Ма из ког угла да је сагледавамо, откриће нам бројне предности, али и недостатке. Међутим, при сагледавању друштвене реалности друге половине 20. века и касније, треба имати у виду и чињеницу да је култура која је стварана у духу просперитета новог друштва ипак постала прошлост из садашње тачке посматрања и део неке врсте традиције која се као таква није много допадала првим послератним властима.

Битно обележје културне политике већ у првим послератним деценијама било је инсистирање на масовности којој су у значајној мери били прилагођени медији агитације – филм, штампа, радио, телевизија. Значај и утицај масовних медија, како се крећемо према садашњости, није слабио већ напротив – добијао је на интензитету и

¹⁵ Међутим, како је време одмицало и отклон према традицији се појачавао. Тек 90-их година ситуација се мења, јер се празници попут породичне славе, Божића и Ускрса масовније враћају у породични календар празновања јер добијају статус државног празника.

постајао све значајнији у обликовању јавног мњења што се нарочито показало крајем осамдесетих година и касније. И док су медији у почецима значајно утицали на мењање свакодневице, у каснијим деценијама, медији су одиграли значајну улогу у политичким догађајима који су обележили последњу деценију 20. и прву деценију 21. века.

Социјалистички наративи обележили су једно време и једну власт у успону. Међутим, како су моћи владајућих структура слабиле, тако су се урушавале или су губиле на значају социјалистичке вредности за које су се њихови пропагатори залагали. Социјалистички наратив као вид друштвеног организовања престао је да постоји, али то ипак не значи да су нестале и последице његовог трајања. Чини се да ће се последице социјалистичког наратива још дуго осећати у свакодневном животу и друштвеној пракси.

Литература

- Antonijević, Dragoslav. 1969. „Etnološka strukturiranost stihijskih naselja današnje imigracije Titovog Užica”. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* XI–XV: 77–96.
- Bogdanović, Bojana. 2017. „Komercijalizacija tradicije i proces emancipacije seoske žene – primer modne produkcije 'Sirogojno stil'”. U: *Selo Balkana. Kontinuiteti i promene kroz istoriju*, ur. Nedeljko V. Radosavljević i Snežana Tomić, 191–209. Beograd: Istorijski institut i Muzej na otvorenom „Staro selo” Sirogojno.
- Bojanin, Stanoje. 2005. *Zabave i svetkovine u srednjovekovnoj Srbiji od kraja XII do kraja XV veka*. Beograd: Istorijski institut.
- Božinović, Neda. 1996. *Žensko pitanje u XIX i XX veku*. Beograd: '94 i Žene u crnom.
- Cvetković, Vladimir. 1994. „Usud moderniteta”. U: *Srbija u modernizacijskim procesima XX veka*, ur. Latinka Perović, Marija Obradović i Dubravka Stojanović, 59–67. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.
- Dimić, Ljubodrag. 1988. *Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji: 1945–1952*. Beograd: Rad.
- Erdei, Ildiko. 2015. „Novi život na 'malom ekranu' i oko njega: počeci

- televizije u socijalističkoj Jugoslaviji (1955–1970)”. *Etnoantropološki problemi* 2: 405–426.
- EJ 1956: *Enciklopedija Jugoslavije*, knj. 6. Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ.
- Fisk, Džon. 2001. *Popularna kultura*. Beograd: Clio.
- Ivanović Barišić, Milina. 2006. „Kuća i društvene promene u drugoj polovini 20. veka”. U: *Tradicionalna estetska kultura: estetska dimenzija kuće*, prir. Dragan Žunić: 67–75. Niš: Centar za naučna istraživanja SANU i Univerziteta u Nišu.
- Ivanović Barišić, Milina. 2007. *Kalendarški praznici i običaji u podavalskim selima*. Beograd: Etnografski institut SANU.
- Ivanović Barišić, Milina. 2007a. „Izmenjena seoska svakodnevica”. U: *Tradicionalna estetska kultura: svakodnevlje i praznik*, prir. Dragan Žunić, 83–92. Niš: Centar za naučna istraživanja SANU i Univerziteta u Nišu.
- Ivanović Barišić, Milina. 2010. „Između tradicije i modernizacije”. U: *Tradicija – folklor – identitet*, ur. Gordana Blagojević i Ivica Todorović, 169–186. Sremski Karlovci: Akademija Srpske Pravoslavne Crkve za umetnost i konservaciju.
- Ivanović Barišić, Milina. 2019. „Tradicionalna kultura i mediji”. U: *Tradicionalna estetska kultura: mediji*, prir. Dragan Žunić, 53–65. Niš: Ogranak SANU, Univerzitet u Nišu, Fakultet umetnosti u Nišu.
- Klajn, Ivan, i Milan Šipka. 2006. *Veliki rečnik stranih reči i izraza*. Novi Sad: Prometej.
- Kostić, Cvetko. 1955. *Seljaci: industrijski radnici*. Beograd: Rad.
- Leandrov, Igor. 1986. *Pre početka. Sećanja na pripreme za uvođenje televizijskog programa u Beogradu*. Beograd: Televizija Beograd.
- Lefevr, Anri. 1974. *Urbana revolucija*. Beograd: Nolit.
- Marković, Predrag. 1992. *Beograd i Evropa: 1918–1941: evropski uticaji na proces modernizacije Beograda*. Beograd: Savremena administracija.
- Marković, Predrag. 1996. *Beograd između istoka i zapada: 1948–1965*. Beograd: Službeni list SRJ.
- Marković, Predrag. 2007. „Seksualnost između privatnog i javnog u 20. veku”. U: *Privatni život kod Srba u dvadesetom veku*, prir. Milan Ristović, 101–128. Beograd: Clio.
- Mojsin, Danica, Milivoje Ivanišević i Stevan Majstorović. 1971. „Kulturni

- razvoj sela". U: *Razvoj kulture u SR Srbiji: 1971–1980*. Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka.
- Moren, Edgar. 1979/1. *Duh vremena*. Beograd: BIGZ.
- Nemanjić, Miloš. 1993. „Modernizacija, kultura i društveni razvoj”. *Tokovi istorije* 1: 123–128.
- Petranović, Branko. 1994. „Modernizacija u uslovima nacionalno nestabilnog društva (jugoslovensko i srpsko iskustvo)”. U: *Srbija u modernizacijskim procesima XX veka*, ur. Latinka Perović, Marija Obradović i Dubravka Stojanović, 17–34. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.
- Prošić-Dvornić, Mirjana. 2006. *Odevanje u Beogradu u XIX i početkom XX veka*. Beograd: Stubovi kulture.
- Pušić, Ljubinko. 2000. „Srbija između urbanog i ruralnog: jedan pogled”. *Sociologija* 42 (3): 437–450. http://www2.filg.uj.edu.pl/~wwwip/postjugo/texts_display.php?id=283 Pristupljeno 1. novembra 2020.
- RK 1971: *Razvoj kulture u SR Srbiji 1971–1980*. Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka.
- RKT 2001: *Rečnik književnih termina*. Banja Luka: Romanov [Fototipsko izdanje. Beograd 1991].
- Spasić, Ivana. 2004. *Sociologije svakodnevnog života*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Stojančević, Vidosava. 1973. „Razvoj seoskih naselja SR Srbije u industrijska središta i preobražaj života njihovih stanovnika”. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* XXI: 119–135.
- Tarner, Victor. 1989. *Od rituala do teatra: ozbiljnost ljudske igre*. Zagreb: August Cesarec.
- Trkulja, Jovica. 1993. „Aporije neuspele modernizacije u prvoj i drugoj Jugoslaviji”. *Tokovi istorije* 1: 17–29.
- Vujaklija, Milan 1977. *Leksikon stranih reči i izraza*. Beograd: Prosveta.
- Vujović, Sreten. 1994. „Urbano i stambeno pitanje u svetlu svojinskih promena”. *Tokovi istorije* 1/2: 9–17.

ПРОПАГАНДА И ЈАВНИ НАРАТИВИ
У СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ
Зборник радова

THE PROPAGANDA AND PUBLIC NARRATIVES
IN SOCIALIST YUGOSLAVIA
Proceedings

За издаваче

Др Небојша Кузмановић
Проф. др Драгана Радојичић

Лектура и коректура

Ивана Гојковић
Катарина Нешић

Дизајн корица

Александар Павловић

Припрема за штампу

Александар Павловић

Штампа

ЈП Службени гласник, Београд

Тираж

300

ISBN 978-86-81930-12-0

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

32.019.5(497.1)»1945/1989»(082)

ПРОПАГАНДА и јавни наративи у социјалистичкој Југославији
/ уредници Бојана Богдановић, Кристијан Обшуст = The propaganda and public narratives in Socialist Yugoslavia; editors Bojana Bogdanović, Kristijan Obšust. - Нови Сад : Архив Војводине; Београд : Етнографски институт САНУ, 2021 (Београд: Службени гласник). - 280 стр. : илустр. ; 24 cm

Тираж 300. - Напомене и библиографске референце. - Библиографија уз сваки рад. - Резиме на енгл. језику уз већину радова.

ISBN 978-86-81930-12-0

COBISS.SR-ID 39328009